

Розділ 8.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОВИРОБНИЦТВА

8.1. Організаційно-економічні засади фінансового забезпечення агровиробництва

Л.І. Катан, Г.Є. Павлова, Л.М. Курбацька

Із прискоренням глобалізаційних процесів міцність зв'язку між агровиробництвом і сільськими територіями України зростає, змінюється співвідношення в бік фінансового забезпечення збалансованого економічного, соціального й екологічного розвитку цього складного системного утворення.

Збалансований розвиток сільського господарства передбачає акцент на оптимальному використанні генотипів сільськогосподарських культур і тварин, екологічних умов, у яких їх вирощують, із урахуванням усього спектра сучасних біологічних підходів, розуміння переваг екологічного та агрономічного керування і редизайну (*Pretty, 2008*), дозволяє забезпечити продовольчу безпеку, особливо у країнах, що розвиваються, створити зелені робочі місця, вести сільське господарство зеленими методами (*Bianco, 2016*) і досягти ширших економічних, соціальних і екологічних результатів (*Pretty, 2008*).

Незважаючи на це, роль організаційно-економічного механізму і фінансових рин-

ків у сприянні більш збалансованій діловій практиці дуже незначна і в разі їх функціонування за старими правилами (шляхами, методами) складається парадоксальна ситуація. З одного боку, учасники фінансового ринку все більше і більше інтегрують у свої інвестиційні рішення екологічні, соціальні та державноуправлінські (environmental, social and governance – далі ESG) фактори, з іншого – організаційна реальність свідчить, що, здається, немає жодного реального руху в бік більш сталої ділової практики (*Busch et al., 2015*).

Фінансові та кредитні сільськогосподарські ринки працюють не ідеально навіть у країнах із розвиненою ринковою економікою і державне втручання на цих ринках поширене (*Swinnen, & Gow, 1999*). Але таке втручання не завжди ефективне. В Україні нормативно-правове поле не відповідає потребам агровиробників і не забезпечує прозорість і доступність до кредитних ресурсів (*Borisova, 2011*).

Најат (2002) вважає, що світова спільнота повинна по-новому поглянути на всю

систему фінансування розвитку і рішуче переорієнтувати її назустріч збалансованому розвитку.

Незважаючи на зростаючий у пошукових працях дослідницький інтерес до питань фінансування сільського господарства, аналіз забезпечення фінансування збалансованого розвитку, які враховують багатограний характер організаційно-економічних механізмів його здійснення у аграрній сфері, у тому числі у конкретних країнах, обмежений.

Eurosif (Європейська асоціація із заохочення і розвитку сталого і відповідального інвестування по всій Європі) наголошує на необхідності розробки сталих інвестиційних стратегій (2012). При цьому ухвалення інвестиційних рішень необхідно базувати на фінансовому аналізі, в який інтегрують фактори ESG (Busch et al., 2015).

Steckel et al. (2016) вважають, що як у політичних, так і у академічних дискусіях занадто мало уваги приділено фінансуванню розв'язання проблем, які є наслідком зміни клімату як умові збалансованого розвитку. Включення сільського господарства у програми адаптації і пом'якшення наслідків зміни клімату, зміцнення місцевого потенціалу і узяття до уваги потреб різних зацікавлених сторін – основа успішного фінансування сталого сільського господарства в умовах зміни клімату (Huang, & Wang, 2014) і актуальний напрямок досліджень. Підвищення рівня інвестицій і доступу до фінансових послуг (FAO, 2012), розширення інституційних рамок, у тому числі за рахунок проміжних і неурядових фінансових організацій (Najam, 2002), також є вкрай важливим для дослідження. Ці ключові фактори продуктивності сільського господарства і його збалансованого розвитку підштовхують до необхідності переосмислення ролі фінансових інституцій у забезпеченні розвитку аграрної сфери, оцінки впливу їх діяльності на здійснення цього процесу. В умовах децентралізації державних фінансів в Україні

необхідно по-новому поглянути на всю систему бюджетного фінансування розвитку аграрної сфери і переорієнтувати її в напрямку збалансованого розвитку, сфокусуватися на питаннях законності, підзвітності та потенціалу. Низка питань, що стосуються розробки організаційно-економічних засад, пріоритетів і механізмів формування фінансового забезпечення збалансованого розвитку аграрної сфери, потребують подальшого дослідження (Lytvyn, 2013). Крім того, в умовах децентралізації фінансів в Україні для досягнення екологічнобезпечного соціально орієнтованого економічного розвитку України та агровиробництва вагомим інструментом державного впливу на збалансований розвиток є бюджетне регулювання, дієвість якого визначається, з одного боку, рівнем розвитку галузі та сільських територій, а з іншого – станом державних фінансів.

Сучасні виклики фінансового розвитку, які пов'язані з процесами фінансової децентралізації в Україні, потребують трансформації та обґрунтування новітніх теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій щодо оцінювання фінансового забезпечення соціально-економічного та екологічного розвитку агровиробництва та сільських територій задля посилення ролі бюджетного регулювання.

Аграрне виробництво у цьому дослідженні визначено як складник соціально-економічної і агробіологічної системи природи й суспільства із диверсифікованими функціями – життєзабезпечення (виробництво агропродовольства і сировини), життєдіяльності (зайнятість, умови і якість життя господарюючих суб'єктів, сільського населення, нації загалом), життєоблаштування (освоєність територіального середовища проживання). Раціональне виконання аграрною сферою цих різноманітних функцій можливе лише за умови функціонування на засадах збалансованого розвитку. Як складники аграрної сфери виділено суто аграрне виробництво, людський потенціал й агро-

ландшафт. Першим двом складникам приділяли певну увагу завжди, агроландшафт набув особливого значення саме в контексті збалансованого розвитку аграрного виробництва.

Вважаємо, що фінансове забезпечення збалансованого розвитку агровиробництва – це сукупність соціально-економічних, організаційних і законодавчих заходів органів

влади та суб'єктів господарювання (сукупності державних і недержавних інститутів) у сфері фінансових відносин, які формують необхідні правові, організаційні та економічні умови для ефективного залучення, накопичення та використання фінансових ресурсів для досягнення запланованого динамічного соціально-еколого-економічного ефекту (рис. 8.1).

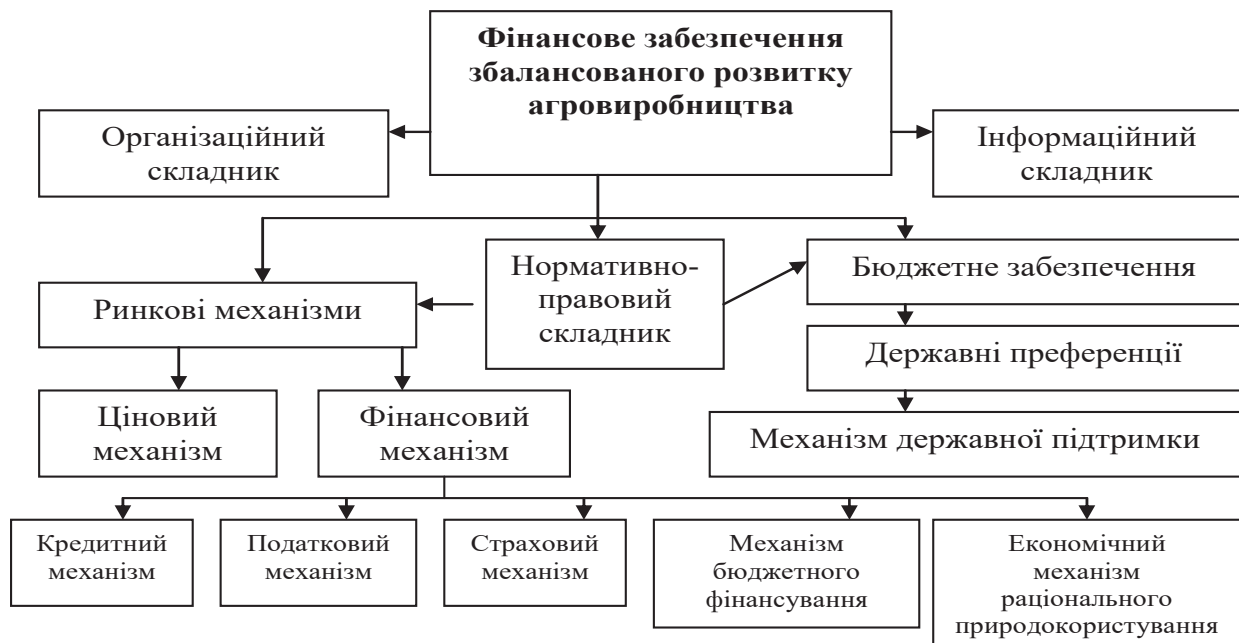

Рис. 8.1. Складові фінансового забезпечення збалансованого розвитку аграрної сфери

Фінансове забезпечення окремих сфер економічної діяльності, зокрема аграрної, здійснюють державні та недержавні інститути, які функціонують у сфері фінансових відносин і за допомогою організаційного, інформаційного, нормативно-правового складників, ринкових і державних механізмів формують необхідні умови розвитку цих сфер.

Інституційне забезпечення формується під впливом чинників внутрішнього і зовнішнього середовища (Vasylyeva, 2007; Katan, 2012). Визначено, що до чинників зовнішнього середовища належать: соціально-економічні, екологічні, політичні, правові та ринкові. До внутрішніх чинників переважно

відносять ті, що пов'язані з факторами виробництва в аграрній сфері: інвестиційні ресурси й структура джерел їх формування, що вказують на можливості розширеного відтворення, включаючи інвестиційно-інноваційні перспективи сталого розвитку аграрної сфери.

Аналіз стану агровиробництва України за 2000–2016 рр. і застосування економіко-математичних методів дозволили довести, що обсяги інвестиційного забезпечення мають тісний зв'язок із рівнем розвитку національної економіки (ВВП) та аграрної сфери (ВП с.-г), але ступінь їх впливу різний (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Результати кореляційно-регресійного аналізу залежності основних макроекономічних показників від різних джерел фінансового забезпечення агровиробництва

Макроекономічний показник	Джерело фінансування	Рівняння регресії	Коефіцієнт кореляції	Коефіцієнт детермінації
ВВП	Інвестиції в основний капітал	$Y = 146,7 + 60,9X$	0,93	0,87
ВП с.-г.	Інвестиції в основний капітал с.-г.	$Y = 54,4 + 7,9X$	0,89	0,81
ВП с.-г.	Прямі іноземні інвестиції в с.-г.	$Y = 46,6 + 0,14X$	0,94	0,97
ВП с.-г.	Бюджетне фінансування с.-г.	$Y = -619,5 + 20757,1X$	0,72	0,92
ВП с.-г.	Банківське кредитування с.-г.	$Y = 77,8 + 4,6X$	0,66	0,43
ВП с.-г.	Власні кошти підприємств	$Y = 17,8 + 168,7X$	0,66	0,45

Так, зростання інвестицій в основний капітал на 1 млн грн сприяло зростанню ВВП національної економіки України на 60,9 млн грн. У той час як збільшення інвестицій в основний капітал сільського господарства на 1 млн грн обумовило приріст валової продукції сільського господарства на 7,9 млн грн.

До джерел фінансування агровиробництва, які мають тісний зв'язок із розвитком аграрної сфери (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,94), належать прямі іноземні інвестиції, але вони не чинять суттєвого впливу на зростання валового продукту сільського господарства (зростання на \$1 млн стимулювало зростання на 0,14 млн грн). Такі результати свідчать про те, що інвестиційна діяльність в аграрній сфері як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів залишається другою. У результаті суми інвестованих ресурсів не відповідають обсягам необхідних інвестиційних ресурсів. Основне джерело покриття розриву, що виникає, для інвестування основного капіталу аграрної сфери, – власні кошти сільськогосподарських підприємств, сформовані за рахунок прибутку й амортизаційних відрахувань.

Встановлено наявність тісного зв'язку (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,72) між бю-

джетним фінансуванням видатків аграрної сфери і її валовим продуктом, побудовано адекватне регресійне рівняння (коефіцієнт детермінації 0,92), яке дозволяє зробити надзвичайно важливий соціально-економічний висновок: за відсутності бюджетної підтримки валовий продукт аграрної сфери може зменшитися на 619,5 млн грн, тобто на таку суму може зменшитися ВВП національної економіки за недостатньої державної підтримки аграрної сфери. Даний висновок ще раз підтверджує, що в аграрній сфері України держава повинна здійснювати державне регулювання інвестиційного процесу і як контролювати надані інвестиції, так і використовувати ці інвестиційні ресурси для фінансування національних проєктів, цільових і регіональних програм, які є складниками організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку агровиробництва. Необхідність розширення інституційних рамок стає дуже гострою, якщо цілі збалансованого розвитку сприйняти серйозно (*Najam, 2002*).

В умовах децентралізації державних фінансів, у межах обраної державної інвестиційної політики необхідно мати якісно нові організаційно-економічні механізми та

фінансові рішення у сфері трансформації бюджетного регулювання, які б координували стратегію збалансованого розвитку та соціально-економічної політики (Kolodko, 2011). Сільськогосподарський сектор потребує нових й інноваційних рішень, комерційно життєздатних (Oberholster, 2015).

Пріоритетним напрямком формування фінансового забезпечення збалансованого розвитку агропромисловства України є проведення кластеризації аграрної сфери нашої держави (Vasylyeva, 2007; Bakum, 2009; Kropivko, 2014).

На прикладі Дніпропетровської області автори довели, що саме завдяки створенню сучасної інституції – інноваційно орієнтованого кластера аграрної сфери – у регіоні стануть можливими активізація впровадження у практику аграрного виробництва принципів збалансованого розвитку (завдяки підвищенню інноваційного рівня діяльності аграрних підприємств за рахунок переходу на соціально орієнтовані, ресурсозберігаючі, енергоефективні, екологічно безпечні технології), підвищення конкурентоспроможності агробізнесу, створення системи підготовки спеціалізованих кадрів, формування умов для збалансованого розвитку сільських територій, а отже, і аграрної сфери (Katan, 2012). Запропонована модель кластера потребує ефективного інформаційного забезпечення, дієвий інструмент якого – трансфер фундаментальних досліджень і прикладних розробок, здійснюваний Інноваційним центром аграрних технологій. Крім того, необхідно, щоб уряди, особливо в країнах, що розвиваються, звернули увагу на програми з охорони навколишнього середовища та його відновлення, створення зелених робочих місць (Bianco, 2016).

Актуальність упровадження такої моделі розвитку аграрної сфери Дніпропетровської області обґрунтовують такими чинниками: відсутністю взаємовигідних відносин між партнерами в єдиному технологічному ланцюзі «виробництво – зберігання – перероб-

ка – реалізація» сільськогосподарської продукції; стагнацією розвитку галузей аграрного сектора; зниженням частки тваринництва у валовому регіональному продукті області, низькою якістю сировини та готової продукції, яка не відповідає світовим стандартам, низьким рівнем агротехнології і техніки; нерозвиненістю інфраструктури аграрного ринку; низьким рівнем розвитку сільських територій; нераціональним використанням земельних ресурсів. Утім, основною проблемою становлення інноваційно орієнтованого кластера аграрної сфери регіону залишається питання фінансування, за допомогою якого формуються фінансові ресурси за рахунок таких джерел: коштів державного й місцевих бюджетів; власних фінансових ресурсів аграрних підприємств; коштів вітчизняних та іноземних інвесторів.

Для вдосконалення організаційно-економічного механізму фінансування цього утворення пропонуємо поряд із банківськими установами використовувати кредитні спілки для ефективного фінансового забезпечення малого та середнього агробізнесу.

Світовий досвід свідчить, що кредитні спілки здатні стати тим інститутом, за допомогою якого суб'єкти аграрної сфери можуть суттєво вдосконалити наявний механізм фінансування та вирішити багато нагальних екологічних і соціально-економічних проблем (Goncharenko, 2002; Katan, 2012).

В умовах системної кризи принциповим стає визначення місця кредитних спілок серед суб'єктів господарювання, що діють на ринку фінансових послуг, підвищення активізації господарської діяльності з урахуванням інтересів членів кредитних спілок і вдосконалення майнових прав та обов'язків кредитних спілок відповідно до світових стандартів.

Досліджуючи динамічні процеси на кредитному ринку України, варто звернути увагу на те, що пройдено кілька етапів, протягом яких змінювалось правове, організаційно-економічне підґрунтя діяльності кредитних

спілок. Результати дослідження, проведені Gulaya (2015), вказують на збільшення обсягу надання кредитів кредитними спілками порівняно із банками. Низький рівень проникнення комерційного банківського кредитування у сільськогосподарський сектор, особливо в країнах, що розвиваються, пов'язаний із низкою структурних факторів, зокрема здійсненням сільськогосподарського виробництва у дисперсних географічних районах. У цих районах банківська інфраструктура, як правило, бідна, операційні витрати під час надання традиційних фінансових послуг високі, фінансові продукти для сільськогосподарських підприємств із урахуванням конкретних ризиків і моделей грошових потоків обмежені (Oberholster, 2015). Незважаючи на тенденцію до збільшення обсягів кредитування кредитними спілками сільськогосподарських підприємств, недостатнє опрацювання теоретичних питань нормативно-правової бази щодо кредитно-кооперативної системи призводить до ототожнення кредитної спілки з банківськими установами, що ускладнює розвиток кредитних спілок в аграрній сфері як самостійних нових інституцій (Gulaya, 2015).

Крім банків і кредитних спілок, на кредитному ринку функціонують і інші фінансові інститути, які також можуть бути залучені до кредитування діяльності підприємств аграрної сфери в Україні. Серед інститутів, що функціонують на фінансових ринках, для сільських господарств останнім часом все більшої популярності набувають спеціалізовані кредитні установи, які в різних формах представлені по всьому світу: кредитні кооперативи, державні й взаємні сільськогосподарські фонди та ін. Різні характеристики цих установ впливають на їх ефективність (Swinnen, & Gow, 1999).

Підвищення рівня інвестицій і доступу до фінансових послуг – ключовий фактор зростання продуктивності сільського господарства. Доступність банківських і кредитних коштів не тільки підсилює попит і про-

позицію сільськогосподарських ресурсів, а й сприяє зростанню сільського господарства шляхом заохочення підприємництва, інновації та впровадження технології.

Крім формування ефективних умов діяльності установ, що фінансуватимуть збалансований розвиток сільськогосподарської сфери, потрібно конкретизувати об'єкти, які потребують інвестиційних вливань для сільськогосподарської адаптації до зміни клімату і сталого розвитку. До них можуть бути віднесені: інвестиції в інфраструктуру збереження водних ресурсів (наприклад, у зрошення, подачу води, терасування землі, зберігання води, інтегровані системи дренажу), інвестиції в сільськогосподарські науки і технології (наприклад, у більш глибоке розуміння наслідків зміни клімату та нових сортів сільськогосподарських культур, міжнародну передачу технологій та локальне розширення відділів технології, біотехнології і технології економії води) (Huang, & Wang, 2014).

Поряд із розвитком фінансових інститутів, які кредитуватимуть реалізацію сталих проєктів підприємств аграрної сфери, потрібно вдосконалювати нормативно-правовий складник державного фінансового механізму забезпечення збалансованого розвитку агровиробництва. Спираючись на досвід країн, де застосування цих механізмів сприяло ефективному розвитку, дослідники вважають, що саме податкове фінансування за допомогою субвенцій і дотацій, здійснення економічних і соціальних програм державного розвитку та розвитку регіональної економіки може активізувати господарську діяльність у регіонах, створити умови для посилення економічно доцільної спеціалізації економіки областей, залучення іноземного капіталу в райони, що мають для цього найбільш сприятливі передумови, сприяти створенню нових виробництв, здатних конкурувати на міжнародному рівні, скороченню бюджетного дефіциту областей (Lytvyn, 2013). Bianco (2016), крім того, вказує на

необхідні фінансові та нормативні державні заходи, такі як субсидування, стягнення спеціалізованих податків, підтримка громадських R&D, міжнародна фінансова допомога і регулювання стандартів, маркетингові процеси (наприклад, екомаркування та програми сертифікації). Їх реалізація сприятиме ефективнішому фінансовому забезпеченню збалансованого розвитку аграрної сфери.

Бюджетне регулювання є вагомим інструментом державного впливу на збалансований розвиток аграрної сфери, дієвість якої визначається, з одного боку, рівнем розвитку галузі та сільських територій, а з іншого – станом державних фінансів. Сучасні виклики фінансового розвитку, які пов'язані з процесами фінансової децентралізації в Україні, потребують трансформації та обґрунтування новітніх організаційно-економічних засад та практичних рекомендацій щодо оцінювання бюджетного забезпечення соціально-економічного та екологічного розвитку аграрного виробництва та сільських територій задля посилення ролі бюджетного регулювання.

На основі аналізу наукового дискурсу щодо доцільності та ефективності фінансової децентралізації в контексті її впливу на сталий розвиток можна зробити висновок про її переваги (перед централізацією) та ризики, що дає змогу системно підходити до формування та реалізації бюджетного регулювання. На нашу думку, прерогативою фінансової децентралізації є збільшення алокативної ефективності (використання ресурсів в оптимальних пропорціях) наданих суспільних послуг для сільського населення; підвищення ефективності функціонування бюджетної системи, рівня контролю за бюджетним процесом; фінансова самостійність у прийнятті рішень щодо формування доходів місцевих бюджетів.

Вагомим проявом фінансової децентралізації є становлення ефективної системи місцевих фінансів та можливість впливати на процеси соціально- економічного та еко-

логічного розвитку шляхом стимулювання сільських громад та територій до фінансової автономії, пошук додаткових власних фінансових ресурсів, активізацію внутрішнього потенціалу розвитку тощо.

Водночас фінансова децентралізація не гарантує автоматичного вирішення екологічних та фінансових проблем сільських територій. Вагомі ризики фінансової децентралізації пов'язані з фінансовим забезпеченням делегованих і законодавчо закріплених повноважень за органами влади, однак найбільшим ризиком є поглиблення диспропорцій соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів та зростання міжрегіональної диференціації за так званими чистими фіскальними вигодами (різниця між вартістю отриманих суспільних благ та витратами на їх придбання у формі податків).

Одним із суспільних благ в аграрній сфері є земельні ресурси, які, відповідно до 17 цілей сталого розвитку, підпадають під «захист, відновлення та сприяння раціональному використанню, боротьбі з опустелюванням, припиненням і поверненням назад процесу деградації земель».

В умовах сьогодення основною причиною гальмування сталого розвитку аграрної сфери України є нераціональне використання земельних угідь у галузях рослинництва, яке призводить до суттєвого екодеструктивного впливу на навколишнє середовище та формування рекреаційних лісопольових агроландшафтів.

Тенденції посилення екодеструктивних або екологонебезпечних процесів при аграрному виробництві були закладені за часів адміністративно керованої економіки, за реалізації домінуючої хіміко-техногенної стратегії його інтенсифікації, яка ґрунтувалася на широкомасштабному зростаючому використанні невідновлюваних природних ресурсів, природоантагоністичних хімічних засобів підвищення родючості ґрунту, захисту рослин від шкідників і хвороб, нераціо-

нальній організації тваринництва, невиважених масштабах меліорації земель тощо.

На нашу думку, в сучасних умовах бюджетне регулювання сталого розвитку аграрного виробництва потрібно формувати таким чином, щоб спонукати агровиробників до ресурсоекономії і раціоналізації структури земельних угідь, раціонального співвідношення ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень, підтримання родючості ґрунтів тощо.

В умовах децентралізації фінансів вважаємо, що для бюджетного забезпечення заходів щодо зменшення екодеструктивного впливу аграрного виробництва на компоненти навколишнього середовища та земельні ресурси здійснити удосконалення податкового законодавства в напрямках розмежування екологічного податку між місцевими бю-

джетами; запровадження штрафних санкцій за недотримання сівозмін; запровадження штрафних санкцій за збільшення екодеструктивного впливу на агроландшафти.

Враховуючи цільовий характер екологічного податку, з метою збільшення бюджетного забезпечення засад сталого землекористування замість запропонованого на 2018 р. розмежування екологічного податку у пропорціях: до Державного бюджету зараховувати 20% податку, а до місцевих – 80%, доцільно використовувати таку схему: екологічний податок до Державного бюджету не зараховувати та, відповідно, внести зміни до Бюджетного кодексу України у частині зарахування екологічного податку, а саме до сільських, селищних, міських бюджетів зараховувати 70% надходжень екологічного податку та 30% – до обласного бюджету.

8.2. Інновації та створення умов для стартапів в аграрному виробництві

Л. М. Васільєва, О. В. Чернецька

Світова історія має великий досвід подолання кризових явищ в економіці, корисний для розробки інноваційних стратегій. Це різноманітні теорії, моделі економічного зростання, які ґрунтуються на державній підтримці інноваційної діяльності, створенні сприятливого «інноваційного клімату». Постійне вдосконалення засобів та предметів праці, технології виробництва і його організації є головною рушійною силою розвитку продуктивних сил та економічного зростання кожної країни. Конкурентна боротьба за ринки збуту відбувається насамперед через змагання в інноваційній сфері. Та країна, що стоїть осторонь від «інноваційних змагань»,

опиняється останньою в ієрархії розвитку світової спільноти.

Формування інноваційної економіки потребує значних фінансових ресурсів, тому переваги від застосування інноваційної моделі отримали передусім багаті країни. Для економік, що розвиваються, досягнення цих переваг залежить від ефективності їх спеціальної інноваційної політики проривного типу, що полягає в дієвому державному стимулюванні прогресивної структурної перебудови економіки та реформуванні сфер освіти, науки, інноваційної діяльності на основі наявного науково-технічного потенціалу та з урахуванням світових тенденцій науково-технологічного розвитку.